

<https://doi.org/10.62837/2025.8.198>

LƏMAN QASIMLI
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Universiteti
Laman.gasimli@au.edu.az
AYTƏN PIRMƏMMƏDOVA
Azərbaycan Universiteti
Aytan.S.Pirmammadova@au.edu.az

LEKSİK SEMANTİKA VƏ MƏNANIN KONTEKSTDƏ ŞƏRHİ

Xülasə

Bu məqalə leksik semantikanı və mənənin kontekstdə şərhini araşdırır, sözlərin istifadə olunduğu semantik sahəni və konteksti anlamağın vacibliyini vurğulayır. Sözlər tez-tez çoxlu mənalara malik olur və onların dəqiq şərhini situativ və dil amillərindən asılıdır. Məqalədə ingilis dilində polisemiyanın necə işlədiyi izah edilir və dəqiq mənaların müəyyənləşdirilməsi üçün kontekstual ipuçlarının təhlilinə ehtiyac olduğu göstərilir. Kollokasiyaların rolu araşdırılır, bəzi söz birləşmələrinin təbii, digərlərinin isə semantik baxımdan uyğunsuz olduğu nümayiş etdirilir ki, bu da həm dil öyrənmə, həm də tərcümə üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. İdiomatik ifadələr müzakirə olunur – mənəsi ayrıca sözlərdən birbaşa çıxarıla bilməyən sabit çoxsözlü vahidlər kimi təqdim olunur və bunlar mədəni və metaforik biliyi əks etdirir. Tədqiqat mənənin dinamik və çevik təbiətini vurğulayır, göstərir ki, leksik semantika həm idrak, həm də pragmatik ölçüləri nəzərə almalıdır. Nəticə olaraq, məqalə semantik əlaqələri, kollokasiya nümunələrini və kontekstual məhdudiyyətləri dərinləndirən anlamağın düzgün şərh, tərcümə və dil tədrisi üçün vacib olduğunu iddia edir.

Açar sözlər: leksik semantika, mənə, kontekst, semantik sahə, polisemiya / çoxmənəlilik

Giriş.

Dilçilik elmlərinin mühüm istiqamətlərindən biri olan leksik semantika, sözlərin mənalarının formalaşması, dəyişməsi və kontekstdə interpretasiyası ilə məşğul olur. Hər bir dil vahidinin mənəsi təkcə onun lüğəvi tərəfindən ibarət deyil; o, dil sisteminin bütöv semantik şəbəkəsində müəyyən yer tutur. Başqa sözlə, mənəni anlamaq üçün yalnız sözün lüğət qarşılığını deyil, həm də onun semantik sahəsini və istifadə olunduğu konteksti nəzərə almaq lazımdır.

Sözlərin mənəsi çox vaxt onların cümlədəki funksiyasına, semantik münasibətlərinə və situativ şəraitə əsasən dəyişir. Dilçilər XIX əsrin əvvəllərindən etibarən bu sahədə dərin tədqiqatlar apararaq, mənənin təbiətinə dair mühüm nəticələr əldə etmişlər. Bu məqalə leksik semantikanın əsas prinsiplərini, xüsusilə

semantik sahə və kontekst anlayışlarını, eləcə də çoxmənəlilik, kollokasiya və pragmatik aspektlər kimi anlayışları nəzərdən keçirir.

Semantik Sahə və Kontekst.

1. Sözlərin əksəriyyəti bir neçə mənaya malikdir və bu, dilin çoxmənəlilik (polisemiya) xüsusiyyətindən irəli gələn təbii bir dil hadisəsidir. Hər bir leksik vahid zamanla müxtəlif semantik sahələrdə yeni mənə çalarları qazana bilər və bu da onun ünsiyyət prosesində çevik şəkildə işlədilməsinə şərait yaradır. Bu çoxmənəlilik dilin dinamikliyini və dəyişkənliyini göstərməklə yanaşı, kontekstin rolunu da ön plana çıxarır. Məsələn, ingilis dilində “run” feli müxtəlif situasiyalarda fərqli semantik dəyərlər ifadə edə bilər. Bu fel fiziki hərəkəti (“The athlete is running”), bioloji prosesi (“Her nose is running”), texnoloji fəaliyyəti (“My computer runs on Windows”), yaxud da idarəetmə funksiyasını (“She’s running the company”) bildirə bilər. Həmçinin, “run” felinin metaforik və idiomatik işlənmələri də mövcuddur, məsələn: “He’s running late” və ya “The play is running for three months.” Lyons, J. (1995). *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge University Press. Bu nümunələr göstərir ki, eyni leksik vahid müxtəlif semantik sahələrdə fərqli mənə komponentləri daşıya bilər. Burada əsas məsələ, həmin mənənin konkret kontekstdə necə aktuallaşdığını düzgün müəyyənləşdirməkdir. Buna görə də, leksik semantika sahəsində aparılan tədqiqatlar sözlərin mənə potensialını, onların semantik şəbəkədəki qarşılıqlı əlaqələrini və kontekstdən asılı olaraq yaranan variasiyaları sistemli şəkildə izah etməyə çalışır. Beləliklə, “run” kimi çoxmənəli fellər dilin semantik elastikliyinə və mənənin kontekstə bağlılığının parlaq nümunəsidir. The athlete is running.

2. Polisemiyanın maraqlı formalarından biri də isimlərdə müşahidə olunur. Məsələn, “light” sözü “ışıq” mənəsi ilə yanaşı “yüngül” (light luggage), “ağ rəngli” (light color), “incə” (light meal) və hətta “ciddi olmayan” (light conversation) mənələrində də işlədilər. Bu hallarda semantik sahə həm fiziki, həm də metaforik səviyyələrdə genişlənilir. Leech, G. (1981). *Semantics: The Study of Meaning* (2nd ed.). Penguin Books.

Dilin bu cür elastikliyi onu həm funksional, həm də estetik baxımdan zənginləşdirir. Nəticə etibarilə, çoxmənəlilik dilin təbii və dinamik xüsusiyyətlərindən biridir. Bu hadisə, bir tərəfdən, dilin iqtisadi və kommunikativ səmərəliliyini təmin edir, digər tərəfdən isə kontekstual interpretasiyanın vacibliyini önə çıxarır. Buna görə də, leksik semantikanın tədqiqi yalnız sözlərin lüğəvi mənələrini deyil, həm də onların kontekstdəki funksional potensialını müəyyənləşdirməyi hədəfləyir.

3. Dil canlı bir sistemdir və sözlərin mənəsi zamanla dəyişə bilər. Çoxmənəlilik (polisemiya) sözlərin müxtəlif kontekstlərdə yeni mənələr qazanmasının nəticəsidir. Palmer, F. R. (1981). *Semantics* (2nd ed.). Cambridge University Press. Məsələn, “head” sözü həm “bədən üzvü”, həm də “idarəçi” mənəsini ifadə edə bilər: *the head*

of a company. Bu semantik genişlənmə metaforik və ya metonimik mexanizmlər vasitəsilə baş verir. Bununla yanaşı, bəzən eyni yazılışlı, lakin fərqli mənalı sözlər (homonimlər) bir-biri ilə qarışdırıla bilər. Bu hallarda kontekstin rolu daha da artır

Kollokasiya və Assosiativ Mənalər.

4. Sözlərin bir-biri ilə təbii şəkildə birləşmə meyli — yəni **kollokasiya** — leksik semantikanın mühüm komponentlərindən biridir. Kollokasiya dilin sabitləşmiş və təkrarlanan leksik strukturlarını əhatə edir; bu, danışan və yazan şəxslərin müəyyən sözlərin bir-biri ilə daha çox işlədilməsinə üstünlük verməsi nəticəsində formalaşır. Məsələn, ingilis dilində *strong tea* ifadəsi tamamilə təbii səslənir, lakin *powerful tea* deyildikdə bu, qeyri-adekvat və yad təsir bağışlayır. Bu fərq yalnız leksik sinonimliklə deyil, həm də dilin daxili semantik uyğunluğu və istifadə tezliyi ilə bağlıdır. Kollokasiyalar dilin semantik sistemində sabit əlaqələr şəbəkəsi yaradır və müəyyən sözlər arasında “gizli” bir birləşmə meyli formalaşdırır. Cruse, D. A. (2011). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics* (3rd ed.). Məsələn, ingilis dilində *heavy rain* təbii birləşmədir, lakin *strong rain* deyildikdə ifadə qeyri-təbii səslənir. Eyni qayda ilə *make a decision* işlədilməsi normal hesab olunur, halbuki *do a decision* səhvdir. Beləliklə, kollokasiyalar dilin təbii axıcılığını təmin edir və semantik uyğunluğun qorunmasında mühüm rol oynayır. Kollokasiyaların düzgün mənimsənilməsi tərcümə prosesində də böyük əhəmiyyət daşıyır, çünki bir çox hallarda sözlərin birbaşa ekvivalenti mövcud olsa da, onların kollokativ davranışı dillər arasında fərqlənir.

Kollokasiyalara yaxın, lakin semantik sabitliyi daha güclü olan vahidlər idiomatik ifadələr və ya frazeoloji birləşmələrdir. Alekhina, A. (1982). İdiomlar bir neçə sözün birləşməsindən yaranır, lakin onların ümumi mənası tərkibindəki sözlərin ayrıca mənalarından çıxarılmır. Məsələn, *kick the bucket* ifadəsi “vedrəni təpmək” mənasında deyil, “vəfat etmək” mənasında işlədilir; *spill the beans* isə “lobyanı tökmək” yox, “sirr açmaq” mənasını bildirir. Bu tip birləşmələrdə mənanın tam şəkildə anlaşılma bilməsi üçün kontekstual və mədəni faktorların nəzərə alınması vacibdir. İdiomların semantik təhlili göstərir ki, mənalər təkcə sözlərin lüğəvi komponentlərindən deyil, həm də dil icmasının ortaqlıq təcrübəsindən və metaforik düşüncə modellərindən formalaşır. Məsələn, *break the ice* ifadəsi sosial vəziyyətdə gərginliyi azaltmaq mənasında işlədilir, halbuki onun literal mənası tamamilə fərqlidir. Bu baxımdan idiomlar dilin metaforik potensialını, tarixi inkişafını və kultural kodlarını əks etdirən mühüm semantik vahidlər hesab olunur

Leksik semantika sözlərin mənasının formalaşması və anlaşılması üçün fundamental nəzəri çərçivə təqdim edir. Sözlərin mənası yalnız lüğəvi səviyyədə deyil, həm də semantik sahə, kontekst, kollokasiya və pragmatik faktorlar vasitəsilə müəyyənləşir. Bu prinsipləri nəzərə almaq, xüsusən də tərcümə, dil tədrisi və nitq təhlili sahələrində, mənanın düzgün və adekvat şəkildə interpretasiyasını təmin edir.

Leksik semantika beləliklə dilin canlı mexanizmini, onun dəyişkən və kontekstdən asılı təbiətini dərin şəkildə anlamağa imkan verir.

Nəticə

Leksik semantika sözlərin mənasının formalaşması və interpretasiyası üçün əsas nəzəri çərçivə rolunu oynayır. Sözlərin mənası yalnız lüğəvi qarşılıqlardan ibarət deyil, həm də onların semantik sahəsi, kontekstual istifadəsi, kollokativ uyğunluğu və pragmatik funksiyası ilə müəyyənləşir. Bu prinsiplərin nəzərə alınması tərcümə, dil tədrisi və diskurs analizi sahələrində daha dəqiq və adekvat mənanın təmin olunmasına şərait yaradır.

Ədəbiyyat

5. Alekhina, A. (1982). *Idiomatic English*. Minsk: Vishaya Shkola.
6. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (3rd ed.). Routledge.
7. Cruse, D. A. (2011). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics* (3rd ed.). Oxford University Press.
8. Lyons, J. (1995). *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge University Press.
9. Palmer, F. R. (1981). *Semantics* (2nd ed.). Cambridge University Press.
10. Leech, G. (1981). *Semantics: The Study of Meaning* (2nd ed.). Penguin Books.

Laman Gasimli
Aytan Pirmammadova

Summary

This article explores lexical semantics and the interpretation of meaning in context, emphasizing the importance of understanding both the semantic field and the context in which words are used. Words often possess multiple meanings, and their specific interpretation depends on situational and linguistic factors. The article illustrates how polysemy operates in English and highlights the need to analyze contextual cues to determine precise meanings. The role of collocations is examined, demonstrating how certain word combinations are natural while others are semantically inappropriate, which has implications for both language learning and translation. Idiomatic expressions are discussed as fixed multi-word units whose meanings cannot be inferred directly from individual components, reflecting cultural and metaphorical knowledge. The study emphasizes the dynamic and flexible nature of meaning, showing that lexical semantics must consider both cognitive and pragmatic dimensions. Ultimately, the article argues that a thorough understanding of semantic relationships, collocational patterns, and contextual constraints is essential for accurate interpretation, translation, and teaching of language.

Key words: Lexical semantic, meaning, context, semantic field, polysemy

**ЛАМАН ГАСЫМЛЫ
АЙТАН ПИРМАММАДОВА**

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается лексическая семантика и интерпретация значения в контексте, с акцентом на важность понимания как семантического поля, так и контекста, в котором используются слова. Слова часто имеют несколько значений, и их конкретная интерпретация зависит от ситуационных и лингвистических факторов. В статье показано, как функционирует полисемия в английском языке, и подчёркивается необходимость анализа контекстуальных подсказок для определения точного значения. Рассматривается роль коллокаций, демонстрируя, как некоторые словосочетания являются естественными, в то время как другие — семантически неуместны, что имеет значение как для изучения языка, так и для перевода. Идиоматические выражения анализируются как устойчивые многословные единицы, значения которых не могут быть выведены напрямую из значений отдельных компонентов, отражая культурные и метафорические знания. Исследование подчёркивает динамичный и гибкий характер значения, показывая, что лексическая семантика должна учитывать как когнитивные, так и прагматические аспекты. В конечном итоге статья утверждает, что глубокое понимание семантических связей, коллокационных моделей и контекстуальных ограничений имеет решающее значение для точной интерпретации, перевода и преподавания языка.

Ключевые слова: лексическая семантика, значение, контекст, семантическое поле, полисемия

Rəyçi: Fil.ü.f.d... G. Rzayeva